

Skall någon göra något åt betygshetsen bland juriststudenterna?

1. Inledning; Eftertraktad notariemeritering skapar betygshets

Notarietjänstgöring upplevs av många juriststudenter som ett nödvändigt första steg i yrkeslivet. Av tradition anses nämligen notarietjänstgöringen vara värdefull för en yrkesverksam jurist. Trots att notarietjänstgöringen egentligen endast är nödvändig för dem som vill bli domare, åklagare eller kronofogde strävar många studenter tidigt efter att uppfylla kraven för att bli notarie.¹ Även flera av de studenter som tänker sig andra vägar och anser att notarietjänstgöring verkar ointressant dras med i denna strävan. De vill "ha möjligheten att sitta ting om det skulle visa sig nödvändigt". De anser också att det är omöjligt att med trovärdighet hävda att man inte vill sitta ting om man inte haft möjligheten.

För närvarande finns det ca 700 notarieplatser. Eftersom notariemeriteringen tar två år tillsätts minst 350 tjänster per år. P. g. a. att notarier hoppar av och att de tar ledigt samt att 6 månader av tjänsten kan fullgöras hos annan godkänd arbetsgivare, tillsätts vanligtvis fler tjänster. Under 1993 tillsattes t. ex. 441 tjänster. Dessa siffror skall ställas i relation till att det totala antalet examinerade från de olika utbildningsorterna överstiger 800 per år.² En betydande andel av de examinerade kan således inte få notarietjänst. Av dem som söker får 36–37 % notarietjänst inom 6 månader.³

Notarietjänsterna tillsätts av domstolsverket genom ett centralt antagningsförfarande. Antagningsbesluten grundar sig på de sökandes ansökningsblanketter. Domstolsverkets principer för meritvärderingen bygger på ett poängsystem. Eftersom de flesta sökande sällan har andra meriter än universitetsbetygen att åberopa beräknas poängen i första hand på betygen.

Betyget B från en kurs ger lika många poäng som kursens högskolepoäng, dvs. en tioveckorskurs ger 10 poäng. Betyget Ba ger 1,5 poäng och betyget AB 2,0 poäng per högskolepoäng. Högsta betyg i alla relevanta ämnen ger på detta sätt 328 poäng. Förutom betyg i juridik beaktas övriga studier samt praktisk erfarenhet av arbete med juridisk anknytning; exempelvis amanuens vid juridisk fakultet, polis, socialsekreterare eller reservofficer. Dessa s. k. sidomeriter kan ge ytterligare 24 poäng.

Eftersom domstolsverket gör en samlad bedömning av varje sökande finns det i princip en möjlighet att få tjänst trots låga betyg. Avsteg från poängsystemet är enligt domstolsverket dock "sällsynta".⁴

Betygen utgör således den helt avgörande meriten för den som söker den eftertraktade och svåruppnåeliga notarietjänsten. På juristlinjen råder därför vad man kan kalla *betygshets*.

2. Betygshetsens effekter

Är det då inte naturligt att studenter strävar efter så höga betyg som möjligt? Är inte juriststudenternas strävan efter höga betyg bra?

¹ Det finns formell möjlighet att få dessa tjänster även utan notarietjänst, se bl. a. SOU 1988:53.

² Enligt SCB tog 800 studenter examen läsåret 91/92, 783 st. 90/91 och 680 st. 89/90. Fr. o. m. läsåret 92/93 tillkommer de studenter som tar examen i Göteborg och Umeå.

³ Enligt uppgift från JUSEK.

⁴ Notarie — Antagning och tjänstgöring, s. 6. Informationsbroschyr från domstolsverket. 2. uppl., maj 1993.

2.1 Hämmad utveckling av önskvärda färdigheter

Höga betyg uppnås genom goda prestationer vid examinationen. De förväntade examinationskraven styr därför inläringen. Eftersom juriststudenterna strävar särskilt hårt efter högsta betyg styrs de i hög grad och känner sig ofta tvingade att utesluta annat än examinationsrelevant information.

I undervisningssituationen kan denna ytlighetsinriktning visa sig genom att studenterna inte ställer frågor och genom att studenterna suckar åt de frågor av fördjupningskaraktär som trots allt ställs. En annan företeelse är ständigt återkommande frågor om vad, helst vilka sidor, som skall läsas i litteraturen. Det är också vanligt att litteratur som inte får något större utrymme på tentamen döms ut som "onödig" i kursutvärderingen.

En annan konsekvens är att studenten blir ointresserad av juridiken som ämne. Att juriststudenterna är mer intresserade av att bli jurister än av att studera juridik, är ett träffande påstående.⁵ När studenten strävar efter att begränsa sig till examinationsrelevant kunskap väcks inte studentens intresse för juridiken såsom ett akademiskt ämne. Vad det innebär att universitetet är något annat än en yrkesskola, att juristutbildningen skall vila på vetenskaplig grund samt uppmuntra till självständighet och kreativitet, tar studenterna inte till sig eftersom detta inte är examinationsrelevant. För en jurist är detta beklagligt. Inte minst för att en jurist i många sammanhang skall fatta beslut som berör andra människor.

Bristen på intresse visar sig genom att studenten inte deltar i mer speciell undervisning såsom gästföreläsningar. Arrangemang i utkanten eller vid sidan av kursen, såsom debatter och temadagar, ratas. I kursutvärderingar kritiserar fördjupningsarbeten och seminarier för att de "tagit tid" från tentamensläsningen. De som fått ett svårare fördjupningsämne, och därmed också lärt sig något svårt, beklagar sig över att de blivit orättvist behandlade jämfört med de som fått ett lättare ämne. Andra uttryck för studenternas hämmade intresse är att de inte vågar välja kurser som anses vara svåra och att de inte läser kurser parallellt. Studier i andra ämnen som filosofi, teknik eller språk finns det heller inget utrymme för.

2.2 Längre studietid

Ett annat moment för att få höga betyg är att taktiktentera. Studenten väljer då att inte lämna in en tentamen om studenten under examinationen blir minsta osäker på om han kommer att uppnå högsta betyg.

Taktiktenterandet leder till längre studietider. Enligt SCB är den *genomsnittliga* studietiden 11 terminer mot de avsedda 9.⁶ Det vore inte förvånande om denna förlängning huvudsakligen beror på taktikläsning. Ett extra studieår p. g. a. taktikläsning anses inte ovanligt när man talar med jurister. Förlängningen är en allvarlig effekt eftersom den innebär större kostnader för såväl studenterna som staten, bl. a. genom högre studielån.

⁵ Jfr Sandgren, Juridikundervisningens pedagogik s. 11.

⁶ Perioden 85/86–89/90. En undersökning av studenterna som antogs läsåret 85/86 visar att 46 % tagit ut examen senast läsåret 91/92 och att 5–10 % av gruppen kan förväntas ta ut examen senare. Källa SCB.

2.3 Otrevlig miljö

Ordet hets betecknar något negativt. Hets skapar en otrevlig miljö. En miljö där de som vistas inte mår bra och därför söker sig ifrån. Några exempel på uttalanden från studenter kan spegla denna miljö. Jag vill påpeka att studenterna varit helt allvarliga när de gjort uttalandena:

”För honom är resultatet en tragedi.” [godkänd]

”Min begäran om omrättning är egentligen inte en förhoppning om högre betyg utan ett rop på hjälp.”

”Efter detta tentamensresultat måste jag överväga om jag passar som jurist.” [2 poäng från högsta betyg, 26 poäng av kravet 28]

”Vad är en jur kand utan ting? Utan ting är alla studieåren helt bortkastade! Då får man läsa en ny utbildning.”

”Jag tycker om juridiken och har högsta betyg på alla kurser tills nu, men jag skulle aldrig börjat läsa juridik om jag hade vetat att man var tvungen att ha högsta betyg på alla kurser.”

”Studieåren är bortkastade, livet är förstört.” [för att jag fått godkänt på kursen och därmed försämrat mina möjligheter att få ting.]

2.4 Betygshetsens effekter är negativa

De företeelser som nämnts ovan är inte enbart effekter av betygshetsen. Mitt svar på frågan om det är naturligt att studenter strävar efter så höga betyg som möjligt, är därför ja. Även om det inte rådde betygshets skulle vissa studenter ”fördelsmaximera”⁷ på kort sikt, dvs. försöka nå bästa möjliga betyg med minsta möjliga insats. Mitt svar på frågan, om studenternas strävan efter höga betyg är bra, är emellertid nej. En strävan som övergått i hets är mycket negativ och allvarlig.⁸ Betygshets hämmar utvecklandet av önskvärda färdigheter, leder till längre studietider med ökade kostnader, och till otrevlig miljö.

3. Är en förändrad examination lösningen?

Om det nu är så, att de förväntade examinationskraven styr inläringen samtidigt som studenternas strävan, att lyckas så bra som möjligt med examinationen, inte leder till önskad färdigheter, måste väl lösningen vara att förändra examinationskraven?

3.1 Den förändrade examinationens utformning

Det tycks finnas en utbredd medvetenhet om att dagens examination inte styr i bästa möjliga riktning. I den bok om ”Juridikundervisningens pedagogik” som dokumenterar inlägg vid den konferens som anordnades i Umeå 1989, är detta ett återkommande tema.⁹ Samma tema återfinns i bl. a. statliga offentliga utredningar från 1953 och 1979.¹⁰ Bl. a. för att råda bot på detta pågår reformarbeten på flera utbildningsorter. Juridiska fakultetens i Uppsala arbetsgrupp för pedagogiskt utbildnings-

⁷ Jfr Göransson, Juridikundervisningens pedagogik s. 31 och Lars Pehrson.

⁸ En sådan utveckling har på kort tid skett i Göteborg efter införandet av jur. kand. utbildningen 1991. Före denna förändring rådde ingen eller liten betygshets bland Göteborgsstudenterna. P. g. a. utbildningens speciella inriktning kunde de inte söka notarietjänst utan förväntade sig arbete hos skattemyndigheten, försäkringsbolag eller privata företag. De tecken på betygshetsens effekter som nämnts har enligt min bedömning alltså blivit fler och av svårare art sedan jur. kand. utbildningen infördes.

⁹ Juridikundervisningens pedagogik, red. Claes Sandgren, Juristförlaget 1990.

¹⁰ SOU 1953:15 s. 80, SOU 1979:59 s. 110.

program menar t. ex. att "Nuvarande tentamensformer leder till att kvantifierbar kunskap premieras framför analytisk och metodisk förmåga".¹¹

I "Juridikundervisningens pedagogik" framförs flera förslag till förändringar av examinationens inriktning. Håkan Hydén från Lund menar att man måste "... frigöra sig från bundenhet vid redan existerande rättsregler, rättskällor och rättsliga lösningar. Släpp på det auktoritativa och ge utrymme för egen kreativitet. Endast på detta sätt kan de studerande få inblick i förhållandet mellan varat och bört, mellan det faktiska och det värdemässiga, mellan samhällsvetenskap och rättsvetenskap".¹² Enligt Hydén ger denna inriktning också den vetenskapliga grund som juristutbildningen skall vila på.

Ett av många exempel på konkreta förslag ger Mats Glavå från Göteborg, som förespråkar andra examinationsformer än tentamen. Uppsatsarbeten, rättsutredningar, föredragningar, instuderingsfrågor och studentföreläsningar bör utnyttjas menar Glavå. Glavå förespråkar också att examinationen sker vid flera tillfällen som en integrerad del av undervisningen och att examinationen härvid följer en färdighetstrappa där stegen är 1. Kunskap, 2. Förståelse, 3. Tillämpning, 4. Analys, 5. Syntes och 6. Värdering.¹³ Tillämpat på en enskild kurs skulle detta kunna innebära att man har en tentamen i materiell rätt efter två veckor, en instuderingsuppgift avseende problem som kan lösas med kurslitteraturen till fjärde veckan, en rättsutredning avseende ett praktiskt fall med integrerad problematik till sjätte veckan, en domsskrivningsuppgift avseende ett ännu olöst problem till åttonde veckan och recension av kurslitteraturens behandling av ett visst problem till tionde veckan.

Det är säkert inte omöjligt att åstadkomma en examination som styr i en bättre riktning än hittills. Jag tror emellertid inte att en förändrad examination helt kan lösa problemen. Så länge betygshets råder kommer denna nämligen, vilket jag tar upp i nästa avsnitt, att påverka även en förändrad examination.

3.2. Effekter av betygshetsen vid förändrad examination

Dagens examination är fortfarande i många fall en mekanisk kunskapskontroll. En förändrad examination, som styr mot utvecklande av fler och mer önskvärda färdigheter, kräver mer resurser än dagens. Tentamensrättning av frågor där det finns ett något så när "rätt svar" är lättare än examination där bedömningen istället är "bra svar" eller "dåligt svar". Att bedöma andra examinationsprestationer såsom en uppsats, en föreläsning eller en rättsutredning kräver också mer av examinatorn avseende såväl tid som engagemang.

En på nämnda sätt förändrad examination leder till att bedömningen blir mer subjektiv. Den ökade subjektiviteten har stor betydelse vid betygshets. En effekt är att vissa studenter känner sig tvingade till fjäsk och inställsamhet. En annan effekt är att studenternas känslighet för betygssättningen ökar vid ökad subjektivitet. En vanlig tentamen, med poängsättning av svaren enligt en rättningsmall, ger ofta sken av objektivitet

¹¹ Juridikundervisningens pedagogik, s. 56.

¹² Juridikundervisningens pedagogik, s. 49.

¹³ Juridikundervisningens pedagogik, s. 20–30.

eller t. o. m. millimeterrättvisa. Vid sådan examination kan studenten lättare acceptera ett dåligt resultat. Om studenten istället känner sig utsatt för en subjektiv bedömning skjuter studenten ofta över skulden på examinatoren. Den orättvisa som studenten känner sig utsatt för upplevs då som mycket stor. Redan nu förekommer det vid sådan här examination att studenter gråter öppet, att de begär upprepade omprövningar av beslutet, att de besvärar sig till överordnade och företar upprepade övertalningsförsök genom personliga besök och telefonsamtal till examinator. Stämningarna kan växla mellan aggressivitet och förtvivlan för både student och lärare.

Även om man kan förmoda att endast en liten del av studenterna "havererar" (för att använda ett populärt uttryck i juristkretsar) och ytterligare en del upplever stämningarna vid examinationen som olustig, finns det anledning att fästa stor vikt vid denna företeelse. Det är mycket viktigt att studenterna kan känna acceptans för de krav som ställs på dem och för de bedömningar som görs. Om studenterna upplever kraven och lärarnas bedömningar som orättfärdiga hämmas utbildningen för alla.

3.3 En förändrad examination är inte lösningen

Mitt svar på frågan, om en förändrad examination är lösningen, är nej. För det första leder en förändrad examination, som styr mot utvecklande av fler och mer önskvärda färdigheter, till en i och för sig bättre, men dock mer subjektiv bedömning. Vid betygshets ger en sådan bedömning allvarliga konsekvenser. Betygshetsen motverkar därmed förbättrad examination. För det andra medför betygshetsen, även med en annan inriktning på examinationen, att studenterna inte anser sig ha tid att ägna sig åt sådan verksamhet vid universitetet som inte kan eller bör examineras. Jag anser att sådan verksamhet är viktig. För det tredje kräver en förändrad examination mer resurser än dagens. Det är därför sannolikt att ett visst mått av schablonartad examination trots allt kommer att finnas även fortsättningsvis.

4. *Andra sätt att lösa problemen med betygshetsen*

Finns det då något annat sätt att lösa problemen med betygshetsen? Eller finns det åtminstone något sätt att lindra betygshetsens konsekvenser?

Dessa frågor har säkert ägnats många tankar av i vart fall studenter och lärare. Någon lätt lösning på problemen finns antagligen inte. En tanke är att öka antalet notarieplatser. En annan är att omorganisera notarie-meriteringen till oavlönad praktik, som en integrerad del av utbildningen och satsa resurserna på handledartjänster vid domstolarna. En tredje är förändrad antagning genom att åtminstone en del av tjänsterna tillsätts efter ett centralt antagningsprov och anställningsintervjuer. Utan att döma ut något av exemplen kan man dock konstatera att de samtliga har nackdelar. Att ett problem är svårlöst får emellertid inte hindra att man försöker lösa det, i vart fall inte när problemet är så allvarligt som detta.

Själv är jag av den åsikten att antagningssystemet bör förändras. Detta beror bl. a. på att jag anser att lagenligheten, och därmed lämpligheten, i det nuvarande systemet kan diskuteras.

5. Något om antagningens rättsliga reglering

Den speciella rättsliga reglering som finns för notarietjänster är Notarieförordningen (1990:469). Avseende antagning anger förordningen endast att notarietjänster skall tillsättas av domstolsverket och att antagningsbeslutet kan överklagas till notarienämnden.

Regleringen av antagningen får därför sökas i allmänna regler, dvs. LOA 4:3, med den därtill hörande anställningsförordningen 1965:601, och RF 1:9. Dessa stadgar att myndigheten vid tjänstetillsättning endast skall fästa avseende vid sakliga grunder såsom skicklighet för arbetsuppgifterna och förtjänst. I förarbeten anger man skicklighet som lämplighet för befattningen visad främst genom teoretisk och praktisk utbildning samt den dittillsvarande tjänstgöringens art.¹⁴ Förtjänst avser främst antalet tjänsteår. Av dessa två skall skickligheten tillmätas störst betydelse, LOA 4:3 3 st.

Formen för antagningsförfarandet omnämns inte i lagtext. Däremot betonade departementschefen i förarbetena till LOA och anställningsförordningen att mekaniskt tillämpade rutiner inte får ersätta nödvändiga bedömningar och värderingar.¹⁵ Det framhålls också i förarbeten till regleringen av domartjänster att det inte är möjligt att göra en fullständig förteckning över alla de relevanta meriterna för en domartjänst eller att exakt ange deras inbördes tyngd.¹⁶

Vid en granskning av domstolsverkets antagningsförfarande finner man genast att verkets¹⁷ poängsystem är ett tämligen mekaniskt meritvärderingssystem. Detta står i viss kontrast till de ovan nämnda förarbetsuttalandena.

Härutöver finner man att verkets tolkning av "skicklighet" enbart förefaller ta hänsyn till goda teoretiska kunskaper såsom de bedömts vid universiteten. Även detta står i viss kontrast till de nämnda rättskällorna. Vid jämförelse med de faktorer man, bland andra, tillmäter betydelse vid tillsättning av domartjänst,¹⁸ framstår verkets skicklighetsbedömning som inskränkt. Visserligen syftar notariemeriteringen inte endast till att utbilda aspiranter till domarbanan,¹⁹ men notariens arbete bedöms i stort sett på samma faktorer som man tillmäter betydelse vid tillsättning av domartjänst.

En notarie får tjänstgöringsbetyg avseende: 1. Skicklighet, vilket innefattar yrkeskunskaper, säkerhet i arbetet samt förmåga att sätta sig in i nya arbetsuppgifter, 2. Förmåga att uttrycka sig i tal och skrift, 3. Noggrannhet och ordning, innefattande samvetsgrannhet, ordningssinne och tillförlitlighet, 4. Omdöme, med andra ord graden av allmän mogenhet och sunt förnuft, 5. Förmåga att samarbeta, innefattande förmåga att åstadkomma ett gott samarbete med såväl över-, sido- och underordnade som med andra myndigheter samt uppträddandet mot allmänheten, 6. Arbetsförmåga, innefattande intresse, energi och prestationsförmåga samt uthållighet och förmåga att vid arbetsanhopning öka arbetstakten utan att kravet på säkerhet eftersätts.

¹⁴ Prop. 1973:90 s 405, SOU 1988:53 s. 31.

¹⁵ Prop. 1985/86:116 s. 8, se även SOU 1988:53 s 34–35.

¹⁶ SOU 1988:53 s. 34–35, 52–54.

¹⁷ Poängsystemet har ursprungligen (1973) införts av notarienämnden. Uppgift från domstolsverket.

¹⁸ SOU 1988:53 s. 52–54.

¹⁹ Det gör inte heller domarutbildningen, se SOU 1988:53 s. 108–109.

Om det är dessa färdigheter som är av betydelse för att fullgöra en notarietjänst borde väl de bedömas vid antagningen? Domstolsverket har också själva i en utredning påpekat att poängsystemet inte medför att man väljer de mest skickliga. Utredarna påpekade att det är "väl känt att notarier med medelmåttiga betyg många gånger gör ett lika gott eller *t. o. m. bättre arbete* än kollegor med toppbetyg i examen ... Erfarenhetsmässigt föreligger emellertid en god korrelation mellan studieresultat och allmän förmåga att fullgöra notarieuppgifter".²⁰ [min kursivering]

Slutligen finner den som granskar domstolsverkets antagningsförfarande att praktisk erfarenhet förefaller tillmätas alltför begränsad betydelse. Det märkligaste exemplet är att 3 års arbete eller mer som *jurist* vid en advokatbyrå, ett "större" företag eller juridisk avdelning på statlig myndighet, värderas till 24 poäng av 188 möjliga.²¹

Mot bakgrund av det nämnda kan man diskutera om domstolsverkets antagningsbeslut är lämpliga. Eftersom det inte finns någon närmare reglering av hur tillsättningen skall gå till är det kanske meningen att beslut om tjänstetillsättning faktiskt inte skall göras så enkla som möjligt. Är det inte så att vissa beslut kräver ett mänskligt omdöme och en samlad bedömning av alla omständigheter som är möjliga att få fram?²²

Claes Martinson

²⁰ Översyn av notariemeriteringen, s. 112. Domstolsverket, 1978.

²¹ 164 poäng är den lägsta poängsumma som kan uppnås. Härutöver kan betyget ge ytterligare 164 poäng och sidomeriter 24 poäng, totalt 352.

²² Poängsystemet utarbetades ursprungligen av notarienämnden. I denna sitter flera domare.